

SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARI

Editör: Doç.Dr. Kübra Dilek TANKIZ

SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARI

Editör

Doç.Dr. Kübra Dilek TANKIZ

yaz
yayınları

2024

SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARI

Editör: Doç.Dr. Kübra Dilek TANKIZ

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6104-17-4

Temmuz 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Kayseri Geleneksel Evleri: İncesu İlçesi Örnekleri	1
<i>Rana Nur TÜRKDÖNMEZ, Mehmet MUTLU</i>	
Antakya’da Deprem Sonrası Kültür Mirasının Belgelenmesi: Beyseri Hamamı	22
<i>Mehmet PINAR, Şerife TALİ</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

KAYSERİ GELENEKSEL EVLERİ: İNCESU İLÇESİ ÖRNEKLERİ¹

Rana Nur TÜRKDÖNMEZ²

Mehmet MUTLU³

1. GİRİŞ

Kayseri, İç Anadolu bölgesinde konumlanmış önemli bir tarihi şehirdir. Bu antik şehir, Kapadokya'ya başkentlik yapmasıyla tanınır ve kültürel çeşitliliği, stratejik coğrafi konumu, iklimi ve bölgedeki yerel yapı malzemesi ile birlikte kendine özgü bir sivil mimarlık geleneğine ev sahipliği yapar. Özellikle, bölgedeki taş ocaklarından çıkarılan taşın, yerel yapı malzemesi olarak kullanılması, şehre eşsiz bir sivil mimari karakteri kazandıran önemli unsurlardan biridir (Tali, 2005: 62). İncesu, Kayseri'nin 16 ilçesinden birisi olup, şehrin 30 km. güneybatısında yer almaktadır (Şekil 1). 872 km²'lik yüzölçümüne sahip ilçenin rakımı 1150 m.'dir (Alan, 2013: 292).

¹ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet MUTLU'nun danışmanlığında, Yüksek Mimar Rana Nur TÜRKDÖNMEZ tarafından hazırlanan "İncesu Geleneksel Evleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Yüksek Mimar, Serbest Meslek, ranatrkdnmzzz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3628-2121.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, mehmetmutlu@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7351-0138.

Şekil 1. Kayseri'nin Coğrafi Konumu (URL 1)

Karasal iklimin egemen olduğu bu bölge, tarih boyunca Asur, Hitit, Pers, İskender, Roma ve Bizans gibi çeşitli imparatorlukların hüküm sürdüğü bir yer olan bu bölge, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Türklerin egemenliği altına girmiştir (Denктаş, 1989: 4).

İncesu, sahip olduğu tarihi ve kültürel mirasın yanı sıra, birçok şehrin kesişim noktasında yer alması sebebiyle de önemli bir konuma sahiptir. Ancak, çeşitli nedenlerden dolayı ilçenin bu önemi zaman zaman azalmıştır. Özellikle Osmanlı döneminde, merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte vadi tabanına kurulan İncesu'da güvenlik problemleri yaşanmış ve bölge eşkıyalar tarafından sık sık soygunlara maruz kalmıştır. Bu olumsuzluklarla birlikte İncesu göç vermeye başlamış ve zamanla ticari cazibesini yitirmiştir (Yalçın, 2005: 313). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla 1670 yılında İncesu'da inşa ettirdiği külliye ile ilçenin hızla gelişmeye başladığı bilinmektedir. Bu külliye sayesinde bölgede çok daha güvenli bir ortam oluşturulmuş ve halkın yeniden İncesu'ya yerleşmesi teşvik edilmiştir. İncesu, o dönemde bir köy konumundayken, zaman içinde külliye etrafında büyüyerek gelişmiş ve yeni yerleşim alanları ortaya çıkmıştır (Çöteli, 2017: 37). Ancak zamanla kent yaşamının cazibesiyle birlikte, ilçenin tekrar göç verdiği görülmektedir. Çalışma esnasında yapılan gözlemlerde bölgedeki tarihi evlerin büyük çoğunluğunun terk edilmiş durumda olduğu belirlenmiştir. Kültürel dokunun

korunması ve devamlılığının sağlanması amacıyla, çalışmanın ana konusu ilçedeki tarihi evler ve bu evlerin mimari özellikleri etrafında şekillenmiştir. İlçedeki geleneksel evlerin mimari özelliklerinin kayıt altına alınmasıyla, bu evlerle ilgili yapılan araştırmalara katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Ayrıca, mimari mirasın gelecek nesillere aktarılması ve toplumsal koruma bilincinin güçlendirilmesi amacı da bu çalışmanın hedeflerinden birisidir. Bu sayede, mimari mirasın sürekliliğinin sağlanması ve toplumun kültürel değerlere olan duyarlılığının artmasına katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

2. İNCESU GELENEKSEL EVLERİ

İncesu'daki geleneksel evler, karşılıklı olarak dizilmiş dar sokaklar üzerinde yer almaktadır. Bu evler genellikle tek veya iki katlı olarak inşa edilmiştir ve çoğunda depo ve ahır işlevi gören mekânları içeren bodrum katta bulunmaktadır. Evler tipik olarak avlu içinde konumlanmıştır ve içe dönük bir tasarıma sahiptir. Avluya giriş kemerli kapılarla sağlanır. Evlerin oda sayısı ev sahibinin maddi durumuna bağlı olarak değişmekle birlikte, konutlar genellikle sofa, tokana ve odalardan oluşurlar. Yapıların cephelerine hareket kazandırmak için çıkmalar ve silmeler kullanılmıştır. İncesu'da bulunan çok sayıda taş ocağından sağlanan malzeme, geleneksel evlerin yapımında da yoğun şekilde taş malzemenin kullanılması sonucunu getirmiştir. Konutlarda ahşap malzeme genellikle iç mekânların tavanlarında, dolaplarda, pencerelerde ve çeşitli süsleme detaylarında kullanılmaktadır.

2.1. İncesu Evlerinin Karakteristik Özellikleri

Geleneksel İncesu evleri, plan özellikleri, mekânsal düzenlemeler ve kullanılan malzeme açısından geleneksel Kayseri evleriyle benzerlik göstermektedir. Genellikle bir veya iki katlı olarak inşa edilen ilçedeki geleneksel konutların

bazılarında bodrum katı da bulunmaktadır. Evlerin büyüklüğü ve oda sayısı, ev sahibinin ekonomik durumuna göre değişmekle birlikte konut, genellikle sofa, mutfak ve odalardan oluşmaktadır. Bodrum katı çoğunlukla depo ve ahır olarak kullanılmaktadır. Avlu etrafında gelişen ve içe dönük tasarlanan evlerde avluya, kemerli kapı ile giriş sağlanmaktadır.

Evlerin cepheleri genellikle sıvanmadan bırakılarak sadelik vurgulanmıştır. Karşılıklı yerleştirilen evler çıkmaz ve dar sokaklar üzerinde konumlandırılmıştır. Bu yerleşimde evlerin birbirlerinin görüş alanını etkilemeyecek şekilde konumlandırılmasına hassasiyet gösterilmiştir. İki katlı evlerde, üst katın alt kata göre dışa doğru taşırılmasıyla çıkmalar oluşturulmuştur. Çıkmalar ve silmelerle evlerin cephelerine hareketlilik kazandırılarak sokak dokusu zenginleştirilmiştir (Şekil 2). Bölgede bol miktarda taş malzeme bulunmasından dolayı evlerin yapımında yoğun bir şekilde taş kullanılmıştır. Ahşap malzeme ise genellikle iç mekânlarda, tavanlarda, dolaplarda, pencerelerde ve süsleme detaylarında kullanılmıştır. Giriş kapılarının ve pencerelerin taş süslemelerle vurgulandığı gözlemlenmektedir.

Şekil 2. İncesu İlçesinde Yerleşim ve Geleneksel Sokak Dokusu

2.1.1. Plan Özellikleri

İncesu geleneksel evleri genellikle bir veya iki katlı olarak inşa edilmiş, bazılarında bodrum katı da yapılmıştır. Evler çoğunlukla avlu etrafında gelişmiş olup, içe dönük bir tasarıma

sahiptir. Ancak ilçede avlusuz örnekler de mevcuttur. Evlerdeki oda sayısı ev sahibinin ekonomik durumuna göre değişmekle birlikte konutlar sofa, mutfak ve odalardan oluşmaktadır. İhtiyaç doğrultusunda, sonradan oda eklenmiş veya iki farklı konutun birleştirilerek tek bir konuta dönüştürüldüğü örnekler de bulunmaktadır.

İncesu geleneksel evleri plan tipleri bakımından, sofasız ve sofalı olarak iki ana gruba ayrılabilir (Şekil 3). Sofasız evler genellikle avlusuzdur. Sofalı evler ise “avlusuz-sofalı” ve “avlulu-sofalı” olarak iki alt gruba ayrılmaktadır. Sofalı evlerde sofanın dışta, içte ve ortada yer aldığı örnekler mevcuttur.

Şekil 3. İncesu Geleneksel Evlerinin Tipolojik Gruplandırması

İncesu'da geleneksel evler, farklı plan tipleri ve özelliklerine sahiptir. Konutlar genellikle avlulu ve içe dönük tasarımla karşımıza çıkar. Bu evlerin çoğunda iç sofalı plan tipi hakimdir. Ancak, ilçenin nitelikli konaklarında orta sofalı plan tipine de rastlanabilir. İnşa tarihi daha eski olan evlerde ise sofasız örnekler mevcuttur; fakat bunların sayıları, sofalı olanlara kıyasla daha azdır. Sofalı evler iki ana grupta ele alınır: “avlusuz-sofalı” ve “avlulu-sofalı”. Mahremiyet göz önünde bulundurularak tasarlanan İncesu evlerinin çoğunda avlu bulunur. Avlusuz sofalı evler, en az rastlanan plan grubunu oluşturur. İncesu'nun geleneksel evleri plan özellikleri bakımından incelendiğinde, en yaygın plan grubunun “avlulu-sofalı” evler olduğu görülür. Bu plan grubunun çoğunda “iç sofalı” yapı örnekleri bulunmaktadır. Günümüzde dış sofalı tipolojiyi temsil eden çoğu örneğin ise, başlangıçta iç sofalı olarak inşa edildiği, dış sofanın sonradan eklenerek iç sofanın odaya dönüştürüldüğü gözlemlenir.

Çalışma kapsamında evlerin tipolojik gruplandırmalarını temsil eden, seçilmiş birer örnek incelenecektir. Bu bağlamda çalışmada “avlulu-sofasız” ev tipolojisinin örneği olarak *Sezgin Sülün Evi*, “avlusuz-sofalı” ev örneği olarak *Mestav Konağı* ve “avlulu-sofalı” ev örneği olarak da *Rukane Mat Evi* incelenmiştir.

Sofasız Konut Örneği (*Sezgin Sülün Evi*)

Ev, Furunönü mahallesinde bulunmaktadır. Yapı, 2010 yılında 1701 sayılı Koruma Kurulu kararıyla tescillenerek koruma altına alınmıştır. Avlu kapısının üzerindeki “*Nevşehirli oğlu Evtatynos-1892*” yazısı nedeniyle evin 1892 yılında inşa edildiği düşünülmektedir. Konut, iki katlı olup, ayrıca bodrum katı da bulunmaktadır. Düz toprak dam çatısında taş çörtenleri yer almaktadır. Konut çoğunlukla bahar ve yaz mevsimlerinde kullanılmakta, kış aylarında ise genellikle kapalı tutulmaktadır.

Şekil 4. Sezgin Sülün Evinin Genel Görünümü (solda), Zemin Kat Planı (ortada) ve Avlu Görünümleri (sağda)

Yapı, avlulu bir düzenlemeye sahiptir ve sofasız plan tipine uygun olarak tasarlanmıştır (Şekil 4). Avluya çift kanatlı

ahşap kapıyla erişim sağlanmaktadır. Zemin katta iki oda, mutfak, depolama alanları, örtme ve ıslak hacim bulunmaktadır. Önemli bir özellik olarak, tüm oda kapıları avluya açılmaktadır (Şekil 4).

Avluya doğu cephesinden erişim sağlanmaktadır. Kuzey cephede, salon olarak kullanılan oda 2 ve mutfak bulunmaktadır. Batı cephesinde depolar, güney cephesinde ise günlük oda olarak kullanılan oda 1 ve örtme yer almaktadır (Şekil 4).

Kuzey cephede bulunan oda 2, ev sahibi tarafından misafirlerin ağırlandığı bölüm olarak kullanılmaktadır. Evdeki en dikkat çekici bölüm olan bu oda, dolaplar ve nişlerde yoğun ahşap süslemelerle dekore edilmiştir. Oda, tonozla örtülü olup, kat yüksekliği beş metreye yakındır. Ayrıca, odada tepe penceresi kullanımı da gözlemlenmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Sezgin Sülün Evi Zemin Katı Mekânlarından Görseller

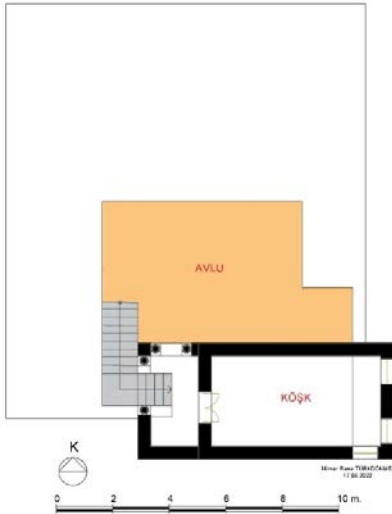
Mutfak, aynı zamanda “tafhane” veya “tokana” olarak da bilinir ve içerisinde farklı bölmelere ayrılmıştır (Şekil 4, 5c). Mutfağın hemen yanında, bir erzak deposu bulunmaktadır. Ayrıca, mutfağın içinde yer alan merdivenle bodrum katta bulunan mahzene inilmektedir. Mahzenler, genellikle üzümden şarap yapılan mekânlardır. Kaya oyma olarak yapılan bodrum katlar, serin olmaları nedeniyle gıdaların depolanması için kullanılmaktadır.

Güney cephede oda 1 ve örtme bulunmaktadır (Şekil 4, 5a). Oda 1, günlük kullanım için tasarlanmıştır. Odada seki ve

sekialtı olarak isimlendirilen bölümler bulunmakta olup, sekialtı bölümü, sal taşıyla kaplanmıştır. Burada temizlik ihtiyaçlarını karşılamak için bir “çağ” bulunmaktadır. Seki bölümünün zemini ise ahşap kaplamalıdır. Tavan, nişler ve dolaplarda da ahşap malzeme kullanılmıştır. Oda pencereleri içeri doğru genişleyerek açılacak şekilde mazgal pencere olarak yapılmıştır. Bu uygulama, iç mekânda soğuk hava koşullarına karşı koruma sağlamanın yanı sıra odaya daha fazla ışık girmesine de olanak sağlamaktadır.

Güney cephede yer alan örtme mekânı, mutfakın yardımcı birimi olarak kullanılmaktadır. Burada bulunan ocak yemek ve ekmek pişirme amacıyla kullanılmakta, bu mekân aynı zamanda erzak deposu olarak da işlev görmektedir. Çalışmamız sırasında, evde elektrik olmaması nedeniyle karanlık olan bodrum kat, kuzeydeki depo ve avludaki tuvalette inceleme yapılamamıştır.

Şekil 6. Sezgin Sülün Evi 1. Kat Planı (solda) ve 1. Kattaki Köşk Bölümünden Görünümler (sağda)

Sezgin Sülün evinin 1. katında köşk bölümü yer almaktadır (Şekil 6). Odada sedir sistemi tercih edilmiş olup,

tavan, duvar ve döşeme kısımlarında yoğun şekilde ahşap malzeme kullanılmıştır. Bu mekânın tavanında da ahşap kirişleme ile yapılmış örtü sistemi bulunmaktadır. Kapının yanında ahşap yüklük mevcuttur (Şekil 6). Duvardaki nişler, ahşap kapaklara sahiptir. İki cepheden ışık alan odanın pencerelerinde giyotin sistemli pencereler kullanılmıştır.

Avlusuz Sofalı Ev (Mestav Konağı)

Karakoyunlu mahallesinde, Uzunbekir Sokağı'nda yer alan Hacı Osman Mestav'a ait konağının, geçmişte gayrimüslim bir aileye ait olduğu bilinmektedir. “Mestav Konağı” olarak bilinen bu yapı, 2007 yılında, 738 sayılı Koruma Kurulu kararıyla resmi olarak koruma altına alınmıştır. Zemin, bodrum ve birinci kat olmak üzere üç katlı olan bu tarihi konak, iç sofalı plan tipine sahiptir. Avlusu olmayan yapı, dışa dönük bir tasarıma sahiptir.

Büyüklüğü ve özgün tasarımıyla öne çıkan konak, cephe simetrisi, pencere düzenlemesi ve özenle işlenmiş taş detaylarıyla ilçede bulunan dikkat çekici örneklerden birisidir (Şekil 7). Giriş kapısı, uzun cephenin tam ortasında konumlanmıştır (Şekil 7a ve 8a). Ayrıca, yapının girişinin üstünde bulunan balkon, sadece girişi belirlemekle kalmayıp aynı zamanda olumsuz hava koşullarına karşı koruma sağlayan bir saçak işlevi görmektedir.

Şekil 7. Mestav Konağı Dışından Görünümler

a) Dış Cephe

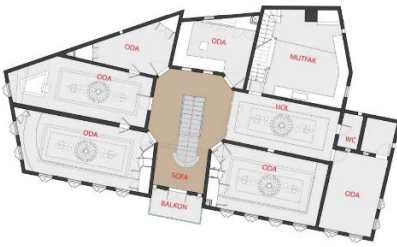
b) Giriş Kapısı ve Kapı Tokmağı

Mestav Konağı'nda üç farklı giriş bulunmaktadır. Ana giriş kapısı, çift kanatlı demir bir kapıdır (Şekil 8a). Bu kapı,

Mestav Konağı'nın 1. katında orta sofalı plan tipi görülmekte olup (Şekil 9a), bu kat yaşam alanını içermektedir. Bu katta 6 oda, bir balkon, bir mutfak, bir ara hol ve bir ıslak hacim bulunmaktadır. 5 oda ile beraber, ara hol ve balkon kapıları orta sofaya açılmaktadır. Mestav Konağı'ndaki orta sofa, odalar arası geçişin yanı sıra aynı zamanda aile fertlerinin bir araya gelerek zaman geçirdiği, misafirlerin ağırladığı, evin gösterişli ve özel bölümü olarak ön plana çıkmaktadır. Sofanın aydınlatılması için dört cephede de tepe pencereleri kullanılmıştır (Şekil 9b). Sofada, tavan, duvar süslemeleri, kapılar ve pencerelerde yoğun bir şekilde ahşap malzeme kullanılmıştır. Ayrıca, sofanın duvarlarında aplikler ve aynalar bulunmaktadır.

Sofadan erişilen, salon niteliğinde kullanılan ve güneydoğu cephesinde bulunan oda, konukların ağırladığı, konağın dikkat çeken odalarından biridir. Bu odada, L şeklinde bir sedir düzenlemesi bulunmaktadır (Şekil 10b). Odanın güney cephesinde yoğun bir pencere kullanıldığı göze çarpmaktadır. Odanın tavanlarında ahşap kiriş sistemi tercih edilmiş olup, döşemesi de ahşap kaplamadır. Odada yer alan ahşap dolap, oyma tekniğiyle yapılmış süslemeleriyle dikkat çekicidir.

Şekil 9. Mestav Konağı 1. Kat Planı ve Sofadan Görşeller

a) 1. Kat Planı (Sönmez ve Doğan, 2019: 60)

b) 1. Katın Orta Sofasından Görünümler

Şekil 10. Mestav Konağı 1. Katından Görünümler

a) 1. Kat Balkon Kapısı

b) 1. Katta Yer Alan Salon

c) Holde Bulunan Oda

d) Mutfak Mekanı

Ev sahibi ile yapılan görüşmede, katlar arası ulaşımın iç mekândaki merdivenle sağlanmasının yanı sıra, restorasyon öncesinde cephede bulunan merdivenlerle 1. kata dışardan ulaşım sağlandığı bilgisi edinilmiştir. Ancak, restorasyon sürecinde dışarıdan 1. kata erişimi sağlayan merdivenler iptal edilerek bu alan balkona dönüştürülmüştür(Şekil 9a). Restorasyon sonrası yapıya giriş sadece zemin kattan sağlanmaktadır. 1. kat balkon kapısı, ahşap malzemeden yapılmış olup, çift kanatlıdır (Şekil 10a). Kapı kanadında kabartma ve oyma tekniği kullanılarak süsleme unsurları eklenmiştir. Bitkisel motiflerle süslenmiş metal bir tokmak, kapının tasarımında dikkat çekici öğelerden birisini oluşturmaktadır.

Sofanın doğusunda iç sofa niteliğindeki oda benzeri bir hol ile mutfak ve tuvalet arasında bağlantı sağlanmaktadır (Şekil 9a). Sofa ile hol çift kanatlı ahşap bir kapı ile bağlanmaktadır. Hol, geniş ve uzun bir tasarıma sahip olup, oturma alanı olarak kullanılmaktadır.

Holün sonunda bulunan oda, oturma odası olarak işlev görmektedir (Şekil 9a, 10c). Bu oda, oturma, dinlenme ve yemek gibi çeşitli ihtiyaçları karşılamak üzere çok yönlü olarak tasarlanmıştır. Tavanında ahşap kiriş sistemi bulunan oda, restorasyon sürecinde bazı pencerelerin kapatılmasıyla günümüzde tek cepheye açılmış pencerelerle aydınlatılmaktadır.

Hol kapısının yanında, 1. katın mutfağı bulunmaktadır (Şekil 9a, 10d). Yemeklerin hazırlandığı ve servis edildiği bu mutfakta tandır bulunmakta olup, 1. kata hizmet etmektedir. Taş ile örülmüş olan mutfak duvarları sıvasızdır. Tavanında ahşap kirişler bulunan mutfağın, döşemesi sal taşıyla kaplanmıştır. Mutfakta, zemin katın mutfağına ve çatı kata erişimi sağlayan ahşap bir merdiven bulunmaktadır. Zemin katta bulunan bir ahşap kapak aracılığıyla erişim sağlanan bodrum kat, fiziksel şartların uygun olmaması sebebiyle incelenememiş olmakla beraber, burada bir mahzenin bulunduğu bilinmektedir (Sönmez ve Doğan, 2019: 57).

Avlulu Sofalı Ev (*Rukane Mat Evi*)

Furunönü mahallesinde, Uzunbekir Sokağı'nda bulunan Rukane Mat Evi'nin mülkiyeti, Arnavut kökenli 85 yaşındaki Rukane Mat'a aittir. Bu tarihi ev, 2010 yılında 1703 sayılı Koruma Kurulu kararıyla tescillenerek, resmi olarak koruma altına alınmıştır. Avlulu bu gayrimüslim evinde sofalı plan tipi görülmekte olup (Şekil 11), yapı, zemin ve bodrum kattan meydana gelmektedir.

Avluya çift kanatlı ve kemerli bir kapıdan geçilerek giriş sağlanmaktadır (Şekil 11). Üzerinde bitkisel motifler, silmeler ve yazılar taşıyan kapı, bu özellikleriyle dikkat çekmektedir. Evin zemin katı, odalar, mutfak, kiler, ahır, örtme ve ıslak hacim gibi çeşitli birimleri barındırmaktadır.

Güney cepheden giriş sağlanan zemin katında (Şekil 11), Oda 1 olarak adlandırılan bölümün önceden iç sofa olduğu ve oda ile kiler kapılarının sofaya açıldığı belirlenmiştir. Yapıya daha sonra dış sofa eklenmiş ve bu değişiklik planda tipolojik değişiklik meydana getirmiştir. Sonradan dış sofa eklenmesiyle birlikte, özgün tasarımı iç sofa olarak planlanan mekân, bu düzenlemeyle birlikte odaya dönüşmüştür (Şekil 11).

Şekil 11. Rukane Mat Evi'nin Giriş Kapısı ve Avlusu (solda), Zemin Kat Planı (ortada) ve Oda 1 ve Oda 2 Görünümleri (sağda)

Kuzey cephede yer alan odalar ve doğu cephesindeki mutfakın kapıları, sonradan eklenen dış sofaya açılmaktadır. Günümüzde Oda 1 olarak isimlendirdiğimiz oda, oturma odası; Oda 2 olarak isimlendirdiğimiz oda ise yatak odası olarak hizmet vermektedir (Şekil 11). Tonozlu örtüye sahip odalarda kat yüksekliği yaklaşık beş metredir. Seki ve sekialtı bölümlerinden oluşan odalarda, seki bölümü bir miktar yükseltilerek oturma alanı özelleştirilmiştir. Seki bölümünün döşemesi ahşap malzemeyle, hizmet ve geçiş bölümü olan sekialtı bölümünün döşemesi ise sal taşıyla kaplanmıştır. Odaların duvarlarında ahşap malzeme üzerine oyma ve kabartma tekniğiyle yapılmış süslemeler mevcuttur.

Oda 1'in içinden kiler olarak kullanılan bölüme geçiş sağlanmaktadır (Şekil 11, 12a). Kilerde yiyeceklerin depolandığı, temizlik için çao ve bodrumda bulunan mahzene inmek için merdiven bulunmaktadır (Şekil 12b).

Sofaya açılan bir diğer birim ise, doğu cephesinde bulunan mutfaktır (Şekil 11, 12c). Mutfağın tavanı tonoz örtüyle geçilmiş olup, döşemesi de sal taşıyla kaplanmıştır. Mutfaktan bir başka odaya geçiş sağlanmaktadır. Günümüzde kullanılmayan bu odanın penceresi avluya bakmakta olup, zemin döşemesinde ise ahşap malzeme kullanılmıştır (Şekil 12d). Oda duvarında bulunan niş, ahşap bir kapakla kapatılmıştır.

Şekil 12. Rukane Mat Evi'nin Zemin Katındaki Birimlerden Görünümler

Doğu cephede yer alan ahır, günümüzde odunluk olarak kullanılmaktadır (Şekil 11). Ahırın içindeki küçük nişlerde eski gaz lambaları yer almaktadır (Şekil 12a, 12b). Ahırdan depoya geçilmektedir. Bu kısımda üzüm, peynir, şarap gibi erzaklar ile kışlık yiyecekler saklanmaktadır. Depoda bulunan “yayık”, süttten tereyağı elde etmekte kullanılmaktadır.

Konutun batı cephesinde yer alan bölümler arasında kiler ve örtme bulunmaktadır (Şekil 11). Kilerin girişinde düven taşı bulunmakta, burada un ve bulgur gibi ürünler işlenmektedir. Kiler duvarında asılı durumdaki elekler, un gibi gıdaların büyük parçalarını ayırmak için kullanılmaktadır.

Mat evinin bodrum katında doğal kaya zeminin oyulmasıyla oluşturulmuş, üzümünden şarabın elde edildiği bölüm olan mahzen yer almaktadır. Mahzenin girişinde bulunan

küplüklere küpler konulmaktadır (Şekil 12c). Bu mekânın bir bölümü olan şirahane kısmı ise şarabın üretildiği alandır. Bu alanda da üzüm taşımada kullanılan küfelerin konduğu, niş şeklinde yapılmış küfelikler bulunmaktadır (Şekil 12d).

Şekil 13. Rukane Mat Evi'nin Bodrumdaki Mekânlarından Görünümler

a) Ahırdan
Görünüm

b) Ahırda Özgün
Gaz Lambası

c) Mahzende
Küplükler

d) Mahzende
Şirahane

3. SONUÇ

Kayseri, tarihi İpek Yolu üzerindeki konumuyla binlerce yıllık bir geçmişe sahip önemli bir şehirdir. Coğrafi konumu, iklimi ve yerel malzemelerin kullanımı, Kayseri'nin kendine özgü bir sivil mimariye sahip olmasını sağlamıştır (Tali, 2005: 61). Kayseri ve ilçeleri, jeopolitik konumu sebebiyle birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bölgede, başta Roma, Selçuklu ve Osmanlı dönemleri olmak üzere birçok kültüre ait eser bulunmaktadır. Özellikle Selçuklular döneminde yapılan çok sayıdaki eser günümüze kadar korunarak sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Kayseri'nin güneydoğusunda bulunan İncesu, stratejik, tarihi ve kültürel açıdan önemli bir ilçedir. İncesu, eskiden kervanlar için bir menzil yeri olarak kullanılmıştır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ilçeyi geliştirmek için yaptırdığı külliye ile İncesu cazibe merkezi haline gelmeye başlamıştır. Çevre köylerden gelen nüfusun katılımıyla İncesu

zamanla gelişmiş ve 1925-1930 mübadelesine kadar Rumların ve Türklerin birlikte yaşadığı bir ilçe olmuştur. Tarihi Kentler Birliği üyesi olan İncesu'nun beş mahallesinde, 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiş toplamda 140 tescilli yapı bulunmaktadır (URL 2). İncesu ilçesi, kendine özgü bir geleneksel mimari dokuya sahiptir. Ancak, 20. yüzyılın başlarında yaşanan nüfus mübadelesi ile birlikte gayrimüslimlerin ilçeyi terk etmesi, ticari hareketliliğin azalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ilçe, 1950'lerden itibaren başta Kayseri olmak üzere çevre şehirlere ciddi şekilde göç vermiştir. Bu süreç, bölgedeki tarihi evlerin büyük çoğunluğunun terk edilmesi sonucunu getirmiş ve birçok ev bu sebeple metruk duruma düşmüştür. İlçede özellikle mimari anlamda yeterli akademik çalışmanın yapılmamış olması, kaybolmaya yüz tutan kültürel mirasın korunmasını zorlaştırmaktadır. Çalışmamız kapsamında Kayseri'de bulunan geleneksel özelliklere sahip nitelikli yapı örnekleri incelenerek, İncesu'daki geleneksel evlerin karakteristik ve mekânsal özellikleri analiz edilmiştir. Aynı şekilde, mimari açıdan nitelikli örnekler ele alınarak, İncesu geleneksel evlerinin mimari özellikleri belirlenmiştir. Bu çalışma ile geleneksel Kayseri ve İncesu evlerinin benzer mimari özellikler taşıdığı ve örneklerin tipik geleneksel Türk evi özelliklerini yansıttığı tespit edilmiştir.

İncesu'daki geleneksel evler genellikle tek veya iki katlıdır ve büyük çoğunluğu taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Ahşap malzeme ise genellikle süslemelerde ve iç mekânda kullanılmaktadır. Bazı örneklerde bodrum katının da bulunduğu görülmektedir. Klasik Türk evi özelliklerini taşıyan bu örnekler araziye birbirlerinin görüş alanını etkilemeyecek şekilde konumlandırılmışlardır. Evlerin büyüklüğü ve süslemesi, ev sahiplerinin dinî, maddi ve eğitim durumuna göre değişiklik göstermektedir. Bölgede Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı bir ortamda, kültürel farklılıklar da doğal olarak konut mimarisini etkilemiştir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın

başlarında inşa edilen gayrimüslim evlerinde özellikle dış cephelerde batılı mimari unsurlarına rastlanmaktadır. Avlu etrafında yer alan ve içe dönük olarak tasarlanan evlere, genellikle kemerli giriş kapılarıyla erişilir. Avlu, Kayseri evlerinde önemli bir yaşam alanı olarak kabul edilir. İçe dönük tasarıma sahip evlerde, tüm mekânlar yaşama alanına açılmakta ve yaşamın gereksinimlerine göre evin içindeki oda sayısı artırılabilir.

İncesu'daki geleneksel ev planları genellikle sofa-tokana-harem üçlüsünden oluşur. Bu evlerde, en önemli unsur olan sofa, odaların çevresinde yer alır ve geleneksel Kayseri evlerinde plandaki merkezi unsurdur. Sofa, çeşitli işlevlere hizmet eden çok amaçlı bir alandır. Burası, misafirlerin ağırlanması, oturma, yemek yeme, uyuma gibi çeşitli ihtiyaçları karşılayan bir mekândır. Tokana ise yemek pişirme, yeme, oturma ve uyuma gibi ihtiyaçlara yanıt veren bir alan olarak işlev görür. Bu mekân 19. yüzyıldan sonra, depolama, oturma, yatma ve duş alma gibi çeşitli ihtiyaçları karşılamak için kullanılan çok amaçlı bir mekâna dönüşmüştür. Genellikle sofa ile doğrudan bağlantılı olan tokana, evin diğer bölümleriyle entegre bir yapıya sahiptir. Harem odası ise, ailenin yaşamını sürdürdüğü alanı temsil eder ve genellikle uyuma ve dinlenme amaçlı kullanılır.

İncesu geleneksel evlerinde plan tipleri, evlerin gelişim aşamasına bağlı olarak farklılık gösterir. Bu plan tipleri, “sofasız” ve “sofalı” evler olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Sofalı evleri ise “avlulu sofalı” ve “avlusuz sofalı” olmak üzere iki alt kategoride incelemek mümkündür. Ev planlarının gelişim sürecinde ilk olarak sofasız evler görülür. Bu tip planlarda, yapı genellikle avlu etrafında gelişir. Sofasız evler en temel plan tipini oluşturur; burada odalar avluya açılan kapılarla ayrılır ve odalar arasında bağlantı yoktur. İncesu'nun geleneksel evleri plan özellikleri bakımından genellikle avlulu ve içe dönük olma eğilimindedir, ancak az da olsa avlusuz evler de bulunmaktadır. Avlusuz evler “iç sofalı” ve “orta sofalı” örnekler olarak görülür.

Dış sofalı örneklerde, yapı aslen iç sofalı iken dış sofanın sonradan eklenmesiyle iç sofanın odaya dönüşmesi durumu söz konusu olur. İç sofalı örneklerde ise odalar arasındaki bağlantı ve geçiş sofa ile sağlanır ve evin giriş kapısı sokağa açılır.

Kayseri evlerinde olduğu gibi, İncesu evlerinde de avlu (hayat) sayesinde ihtiyaç doğrultusunda evdeki oda sayısı artırılabilir. Ailedeki birey sayısı arttıkça, genişletilmiş ev örnekleri ortaya çıkmaktadır. İncesu evlerinde en yaygın plan tipi avlulu ve sofalı plan tipidir. Yüksek avlu duvarlarıyla içe dönük tasarlanan evlerde, çoğunlukla “iç sofalı plan tipi” gözlenir. Bu tür evlerde, sofa kapısı avluya açılmaktadır. Örtme, ahır ve depo gibi evin yardımcı birimleri genellikle evden bağımsız şekilde, avluda yer alır. Evler genellikle sofa, mutfak ve odalardan oluşur. Oda sayısı genellikle iki olmakla birlikte, ev sahibinin maddi durumuna göre değişiklik gösterebilir. İncesu evlerindeki iç sofa, genellikle Türk ve Kayseri evlerinde olduğu gibi çok işlevli bir ev özel alanı olmak yerine, odalar arası geçişi ve bağlantıyı sağlayan bir koridor niteliğindedir.

İncesu geleneksel evleri, çatısı olmayan ve düz örtü sistemine sahip yapılardır. Bu özellik, doğal olarak evlerin düzenli bakımını gerektirir. Aksi halde, bakımı yapılmayan evler, özellikle mevsim koşullarından kaynaklı nedenlerle hızla bozulmaya başlar. Duvarların su alması nedeniyle ortamda nem ve rutubet meydana gelir. Bu durum, en başta duvarlarda küflenme ve sıva ile boyanın dökülmesi gibi sorunlara yol açarken, ilerleyen aşamalarda olası daha büyük sorunları da beraberinde getirir. Bu nedenle, evlerin düzenli bakımının sağlanması büyük önem taşır. Çalışmamız esnasında incelediğimiz örneklerin birçoğunda bu nedenle ortaya çıkan bozulmalar dikkat çekmiştir.

Kış aylarında yoğun kar yağışı, çatılarda su sızıntısına yol açmaktadır. Geleneksel konut halen kullanılıyor olsa bile, ev

sahiplerinin kendi olanaklarıyla gerçekleştirdikleri tavan yalıtımı ve tadilatlarla bu duruma müdahale etmeye çalışmaları hem yetersiz kalmakta ve hem de tarihi yapıların özgün dokusunun bozulması sürecini istemeyerek de olsa hızlandırmaktadır.

İncesu bölgesindeki geleneksel konutları tehdit eden bir başka durum da bölgedeki inşaat çalışmalarında zaman zaman başvurulmakta olan dinamit kullanma durumudur. Bazı inşaat alanlarında patlatılan dinamitlerin sebebiyet verdiği sarsıntılar nedeniyle bu durumdan etkilenen bazı geleneksel konutların duvarlarında çatlaklar oluşmaktadır.

Bu çalışma, İncesu'daki geleneksel evlerin mimari özelliklerini kayıt altına alarak, geleneksel evlerle ilgili yapılan araştırmalara katkı sağlamak ve kültürel mirasa dikkat çekmek amacıyla yapılmıştır. Kaybolmaya yüz tutmuş kültürel mirasın devamını sağlamak için gerekli önlemlerin alınması ve mimari miras örneklerinin gelecek nesillere aktarılabilmesi için lazım gelen çalışmaların bir an önce başlatılması gerekmektedir. Son yıllarda İncesu ilçesinde koruma bilincinin eskiye nazaran nispeten artmaya başladığını gözlemek mümkündür. Bu çerçevede, nitelikli evlerin bir kısmında devam eden restorasyon çalışmaları dikkat çekmektedir. Ancak, henüz metruk vaziyette bulunan çok sayıda konutta yeterli koruma ve bakım çalışmalarının yapıldığını söylemek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Alan, G. (2013). İncesu. Kayseri Ansiklopedisi. *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*, No: 95, 3. Cilt, 292-299.
- Çöteli, M. G. (2017). Görsel Planlama ve Pitoresk'i Yeniden Kurmak: Kentsel Tasarım Stüdyo Eğitiminde Kentsel Problemlere Yaklaşım. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 19: 33-53.
- Denktaş, M. (1989). İncesu'daki Türk Devri Yapıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- URL 1: Kayseri ilinin ilçeleri ve merkez ilçeleri, (2021). <https://www.lafsozluk.com/2009/04/kayseri-ilinin-ilceleri-ve-nufus-sayilari.html> Erişim tarihi: 14.03.2024.
- URL 2: Metropol Haber, (2021). Tarihi İncesu Evleri Onarılıyor. <https://www.youtube.com/watch?v=TczgV4jLM94&t=41s> Erişim tarihi: 16.03.2024.
- Sönmez, F., Doğan, H., (2019). Kayseri'nin İncesu İlçesinde Tarihi Bir Ev: Hacı Osman Mestav Konağı. *Mimarlık Planlama ve Tasarım Alanında Araştırma ve Derlemeler*, Gece Kitaplığı, 47-68.
- Tali, Ş. (2005). Geleneksel Kayseri Evlerinde Süsleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 2; 61-62.
- Yalçın, T. (2005). Bir İlçenin Sosyo-Kültürel Tarihi: İncesu, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 33: 309-384.

ANTAKYA'DA DEPREM SONRASI KÜLTÜR MİRASININ BELGELENMESİ: BEYSERİ HAMAMI

Mehmet PINAR¹

Şerife TALİ²

1. GİRİŞ

Su mimarisi içerisinde hamamlar teknik donanımları ile olduğu kadar kültürel olarak da önemli sosyalleşme merkezleridir. Türk-İslam mimarisi içerisinde de hamamlar her daim ihtiyaç duyulan ve mimari olarak geliştirilen yapılar olmuştur. Bu araştırmada birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Antakya'da bulunan Memlükler dönemine ait Beyseri Hamamı; tarihçe, mimari özellikleri (plan- cephe-yapım tekniği) ile malzeme özellikleriyle elde edilen belgeler doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Depremle birlikte tahrip olan Beyseri Hamamı'nın tamamen yok olmaması için depremden hemen sonra yerinde yapılan teknik incelemelerle birlikte yapının fotoğrafları çekilerek rölöveleri alınmış ve hamamın asli kimliğinin kaybetmemesine dikkat edilmiştir. Yapı ile ilgili Fransız ve Osmanlı Dönemi arşiv kayıtlarında bulunan belgelerden çıkarılan verilerle desteklenen bilgiler ve özellikle 6 Şubat 2023 depremi sonrası yapı üzerinde kalan mimari detaylarla içerik oluşturulmuştur. Özellikle hamamla ilgili farklı kaynaklarda verilen tarihi bilgiler bu çalışma ile belgelere

¹ Öğr. Gör. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi S.T.M.Y.O. Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, m.piinar9@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6960-1600.

² Prof. Dr. Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, talisanat@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4467-9081.

dayandırılarak temellendirilmiştir. Beyseri Hamamı Antakya’da yer alan diğer hamamlarla farklı veya benzer yanları ortaya konularak Türk hamam mimarisi içerisindeki yerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışma ile Beyseri Hamamı’nın çıkarılan tarih ve mimari detayları ile doğru bir restorasyonunun yapılarak Antakya’daki hamam kültürünün varlığını koruyabilmesi adına önem arz etmektedir.

Antakya, dünya tarihi serüveni içerisinde kadim bir yere sahip olup, tarih boyunca birçok devletin yönetimi altında kalmış, XIII. yüzyılın ortalarında Memlûkler tarafından fethedilmiş ve XVI. yüzyıldan itibaren ise Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Çakar, 2015, s. 9). Antakya’nın fethi; Selahaddin Eyyûbi’nin Kudüs’ü Haçlılardan geri almasından sonra Müslümanların Haçlılar karşısında elde ettiği en büyük zafer olarak kabul edildiği için Müslümanlar arasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır (Çelik, 2021, s. 106-107).

Memlûkler döneminde şehirleşme bizzat devlet hükümdarları vasıtasıyla yaptırılan cami, mescit, hamam, su kanalları, medrese, kale, şifahane, kütüphane ve bedesten gibi gündelik hayatın en yoğun olarak yaşandığı mekânlar etrafında şekillenmiştir (Güler, 2020, s. 164-168). Antakya Türk-İslam devlet yapısını şiar edinmiş Memlûkler döneminde şehrin bir İslam beldesi olması için pek çok imar faaliyetlerinde bulunulmuştur. Memlûkler döneminde Antakya ve çevresinde görev yapan idarecilerden ilki vali Emir Bedreddin El-Beyseridir (Çelik, 2021, s.196). Beyseri Hamamı’nın da Emir Bedreddin El- Beyseri’nin valilik yılları olan M.1268 ve sonrasında bizzat kendisi tarafından ya da onun adına yaptırıldığı ve ismini de oradan aldığı düşünülmektedir.

Bu çalışmamızda Beyseri Hamamı’nın 6 Şubat 2023 deprem sonrası ve öncesi mimari özellikleri dikkate alınarak tanıtılacak, başta hamamın tarihlendirilme sorunu ayrıntılı bir

şekilde Memlûklü, Osmanlı ve Fransız dönemi belgeleri ışığında ele alınacak ve yapının bugünkü durumu üzerinde genel bilgiler verilerek yapıyla ilgili kapsamlı değerlendirme ve karşılaştırma yapılacaktır. Öncelikle yapıyla ilgi araştırma yapılırken Beyseri Hamamı ve Memlûklü üzerine yazılan kaynaklar taranmış bu kaynaklardan Mehmet Yusuf Çelik tarafından yazılan *Memlûkler dönemi Antakya (1268-1516)* adlı kitapta Memlûkler tarafından Antakya'nın fethi ve fetih sonrası Antakya'nın imar ve şehirleşmesinden bahsedilmiştir. Kitapta Antakya'da yapılan eserler listesinde Beyseri Hamamı sadece isim olarak bahsedilmiş olup ayrıca yapıya ismini veren Emir Bedrettin El-Beyseri'den de bahsedilmiştir. Mert Rifaioğlu tarafından yazılan *Memluk Dönemi Hamam Yapıları: Antakya Beyseri Hamamı Özelinde Yapısal-Mekânsal-İşlevsel Çözümleme* adlı makalesinde Beyseri Hamamı ele alınarak Memlûklü Hamamları incelenmiş ve Beyseri Hamamı plan bakımından Memlûklere tarihlendirilmiştir. Fuat Şancı tarafından yazılan *Hatay İlinde Türk Mimarisi* adlı doktora tezinde Beyseri Hamamı'nı elde ettiği bilgi ve belgeler ışığında tanıtılmıştır. Antakya'yı işgal eden Fransızlar tarafından 1929 yılında çizilen kadastral plana ulaşarak yapının o dönemki kütlesi belirlenmiş ve 1929 ile 2023 yılları arasında yapı ve etrafındaki değişimlerin ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Ayrıca işgal öncesi dönemde Osmanlı Tapu Kayıt belgeleri olan 1908-1911 tarihli Sened-i Hakânilere ulaşılmıştır. Sened-İ Hakâni de hamamın hangi vakfa ait olduğu ve hissedarlarının kimler olduğundan bahsedilmiş ve yine Beyseri Hamamı'na ait olan, sened-i hakâni ile şer'iyye sicillerinde adı geçen 1729 yılına ait Hacı Musa Ağa bin Mehmet Efendi Vakfiye kayıtlarına ulaşılmıştır. Osmanlı döneminde yapıyla ilgili bir mahkeme kaydının olup olmadığı araştırılmış ve Adem Kara tarafından yazılan *XIX. yüzyılın ilk yarısında Antakya (1800-1850)* adlı doktora tezinde yapıyla ilgili bir adet şer'iyye sicilline ulaşılmış ve yukarda bahsi geçen

verilerle arşiv kayıtlarını dikkate alarak yapının tarihlendirilmesi sağlanmıştır.

2. BEYSERİ HAMAMI

2.1.Yapının Konumu

Beyseri Hamamı Hatay İli, Antakya İlçesi, Ulu Cami Mahallesi, Kurtuluş Caddesi, güncel 2476/ Fransız Dönemi 182 nolu parselde yer almaktadır (Çizim 1). Hamam tarihi doku yerleşim yeri içerisinde yine Memlükler tarafından inşa edilen yapılar topluluğu arasında yer almakta olup birbirlerine oldukça yakın konumdadır. Hamamın güneyinde XIV. yüzyıla tarihlenen Sarımiye Camii, kuzeyinde XIII. yüzyıla tarihlenen Habib-i Neccar Cami, batısında XIII. yüzyıla tarihlenen Antakya Ulu Cami ile yine XIII. yüzyıla. tarihlenen Cundi Hamamı ve doğusunda Habib-i Neccar Dağı yakınına konumlanmıştır. Hamam bütün bu yapılara yürüme mesafesinde olup yapılar birbirine oldukça yakındır. Beyseri Hamamı konum itibarıyla Antakya tarihinde özellikle Roma ve Bizans döneminde önemli bir yere sahip olan ve Dünya’da ilk ışıklandırmanın yapıldığı bilinen ve günümüzde Kurtuluş Caddesi olarak adlandırılan cadde üzerinde konumlanmıştır. Hamamın şehrin ilk Valisi Emir Bedrettin El- Beyseri tarafından şehir açısından önemli bir konuma sahip olan caddenin tercih edilmiş olmasıyla Müslüman bir Türk Devleti olan Memlük’lerin, şehirde geçici değil kalıcı olduklarını göstermeleri bakımından oldukça önemlidir. 6 Şubat 2023 deprem öncesinde hamam işlevini yitirmiş ve uzun bir süre kullanılamaz bir vaziyetteydi.

2.2.Yapının Tarihçesi

Beyseri Hamamı’nın üzerinde günümüzde herhangi bir inşa kitabesi yoktur. Ancak Adana Koruma Kurulu tarafından oluşturulan tescil fişindeki fotoğraflarda hamamın soyunmalık

bölümünün önüne XX. yüzyılda eklenen yapının giriş kapısı üzerinde, kemer kilit taşında üç satırlık ve üstünde palmiye ağacı kabartması olan Beyseri Hamam M.1935 yazılı bir onarım kitabesi yer almaktadır (Görsel 1).

Hamamın tarihçesi ile ilgili Fuat Şancı hamamın üzerindeki M.1935/ H.1353-54 tarihli kitabeden tezinde bahsetmektedir (Şancı, 2006, s. 327). Hamam'da ismi geçen Beyseri, Memlükler zamanında Antakya'nın 19 Mayıs 1268 yılında fethine katılmış ve fethin gerçekleşmesi sonrası Memlüklü Sultanı Baybars tarafından dönemin Antakya Kalesi, Emir Bedreddin el-Beyserî'ye teslim edilmiştir (Çelik, 2021, s. 102). Aynı zamanda Emir Bedreddin el-Beyserî Memlüklüler zamanında Antakya'nın ilk valisidir (Çelik, 2021, s. 196).

Görsel 1. Beyseri H. Depremde Kaybolan Onarım Kitabesi

Kaynak: (A.K.V.K.K, 2018)

Antakya'nın fethinden sonra Baybars, Antakya Kalesi'ni ve şehri yaktırmış ve şehre Memlüklü hanedanlığının çeşitli yerlerinde yaşayan Türkmenleri getirerek yerleştirmiş ve daha sonra şehri yeniden imar ettirmiştir (Çelik, 2021, s. 103). Beyseri Hamamı'nı da şehrin valisi olarak atanan Emir Bedreddin el-Beyserî tarafından yaptırıldığı ve Beyseri ismini de oradan aldığı kuvvetle muhtemeldir (Gökhan, 2013, s. 170).

Beyseri Hamamıyla ilgili en eski bilgi ve belgeye Mehmet Çelik tarafından yazılan “Memlûkler döneminde Antakya” adlı eserde Memlûkler döneminde varlığı tespit edilen hamamlar arasında Beyseri Hamamı’ndan da bahsetmekte, ayrıca 1358 M. de hamamın faaliyette olduğu ifade edilmektedir (Çelik, 2021, s. 222). Bu ifadesini de arşivinde bulunan Sultan Hasan b. Muhammed b. Kalavun’a ait vakfiye örneğine dayandırmaktadır (Ek:1).

Osmanlı hâkimiyetinin olduğu XVI. yüzyılda Antakya’da varlığı tespit edilen ve XVII-XVIII. yüzyıllar boyunca varlığını devam ettiren ismi geçen hamamlardan birisi de Beyseri Hamamı’dır (Gündüz, 2013, s. 169).

16 Aralık 1729 yılında Antakya Şer’i Mahkemesi tarafından Zürri/ Evladiyelik olarak tescil edilen Hacı Musa Ağa bin Mehmet Efendi Vakfiyesi’nde Beyseri Hamamı’ndan “bir su kuyusu, iki ma’ber-i kadimi müştemil olan Kebir Künbed üzerine mebnî, (Künbed kubbe anlamında da kullanılmaktadır, burada iki “ma’ber-i kadimi müştemil olan Kebir Künbed”derken iki kemer üzerine inşa edilen büyük kubbeli yapı olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.) hamam ve müştemilatı” olarak bahsetmektedir. Vakfiyenin hayratının olmaması ve “...kadimi müştemil” diye bahsetmesinden hareketle Hacı Musa Ağa bin Mehmed Efendi Vakfı tarafından yaptırılmadığı, kadimden süre geldiği, 1729 yıllarında da vakfın uhdesinde vakıf varlıkları olarak sayıldığı görülmektedir (Bayraktar, 2021, s. 179).

Beyseri Hamamı’yla ilgili, dönemin Antakya mahkeme kayıtlarının tutulduğu şeriiye sicillerinde hamamı konu alan bir dava belgesine ulaşılmıştır. Elde edilen belgede H.1265 (M.1848) yılında o dönem Antakya’da Süveyde Mahallesi’nde (1929 Fransız dönemi kadastral paftasında hamamın kuzeyinde kalan ara sokağın adı Suveyka Sokağı olarak geçmektedir.

Osmanlı döneminde Antakya'da mahalle isimlerinin sürekli değiştiğini görmek mümkün, muhtemelen günümüzde Ulu Cami Mahallesi olarak geçen mahalle Osmanlı döneminde Süveyde Mahallesi olarak adlandırılmaktadır.) bulunan Beyseri Hamamı'nın, bütün hakları Es-Seyyid El-Hac Musa Ağa'nın vakfına ait mülkün, Dut Mahallesi'nde ikamet eden Asiye Hatun'un dönemin Antakya Mahkemesi'ne, hamamdaki haklarını gasp etmesi üzerine vekili aracılığıyla Saliha Hatun'a bir dava açmasıyla ilgilidir. Asiye Hatun mahkemeye sunduğu dava dilekçesinde; Es-seyyid El-hac Musa Ağa vakfının önceki Mütevellisi Attaroğlu Mehmet Ali'nin vakıf gelirlerinin hamamın tamirini karşılayamadığını gerekçe göstererek hamamın kullanım hakkını yine Antakya'da ikamet eden Battal Ağa'ya verdiğini, sonrasında da defalarca el değiştirdikten sonra Saliha Hatun'un hamama hukuksuzca el koyduğunu ifade etmiştir. Hamama el koyan Saliha Hatun'un dava makamına hakkındaki şikâyet konusuyla ilgili savunmasında vakfın gelirlerinin hamam tamirini karşılayamadığını bundan dolayı hamamın işletmesini aldığını ifade etmiştir. Asiye Hatun'un vekili ise mahkemeye sunduğu belgede vakıf gelirlerinin yeterli olduğunu ve hamamın gerekli tamir masraflarını karşılayabileceğini gösteren vakıf gelir kalemlerini sunarak Saliha Hatun'un savunmasını çürütmüş ve belgelerle kanıtlaması üzerine mahkeme Beyseri Hamamı'nın kullanım hakkını Saliha Hatun'dan alarak davacı olan Asiye Hatun'a vermiştir (Kara, 2004, s. 75). Bu belgede Es-seyyid El-hac Musa Ağa Vakfı, mütevellisi ve vakfın varlığı olan Beyseri Hamamı'ndan resmi olarak bahsedilmiş olması ve XIX. yüzyılda hamamın işlevinin devam ediyor olması oldukça önemli.

Osmanlı döneminde Beyseri Hamamı ile ilgili dönemin tapu dairesince 1908/1909 Ekim ve 1910 Kasım ayında üç adet Senedi Hakani adlı tapu belgeleri düzenlenmiştir. Bu tapu

belgeleri hissedarların belirlenmesi ve hissedarların birbirine satışı sonrası mülk sahiplerinin kullanım hakkı elde etmelerini sağlamak için düzenlenmiştir. Tapu belgelerine göre yapının Halep Sancağı'na bağlı Antakya Kazası, Kantara Mahallesinde yer aldığı, hamam binasının Hacı Musa Ağa'nın Zürriyet Vakfına ait hisseli ve mülk malı olduğu belirtilmektedir. Yine bu belgelere göre yapı, hisse sahiplerinin Osmanlı tebâsından olan Abdüvani ve Hurşit adlı iki kardeşin evlatları arasında pay edilmiştir. Hurşit'in çocuklarından İzzet'e onbeş sehmi (hisse), Papuliye on sehmi ve Kamile on sehmi pay edilirken Abdüvani'nin evlatları olan Nazmiye altı sehim, Şükürnaza üç, Haticeye üç ve Fatmaya'da üç sehmi pay edildiği tapu belgelerinde ifade edilmektedir³. Beyseri Hamamı'na ait Sened-i Hakânilere ulaşılması ve bu belgelerde hissedarların kimler olduğunun net olarak ifade edilmiş olması, hamamın tarih süreci içerisinde kim ya da kimler tarafından el değiştirildiğini görmemiz açısından önem arz etmektedir.

Fransızların işgal dönemi olan 1929 yılında yapılan Antakya Kadastral Parsel Planında 182, günümüzde ise 2479 nolu parselde yer alan hamamla ilgili Fransızlar tarafından hem kadastral durumu ortaya çıkarılmış hemde Osmanlı döneminde oluşturulan sened-i hakâni'ye göre Fransızca ve Osmanlıca olarak karar defteri oluşturularak taşınmazın sahip/sahiplerinin belirlenmesi sağlanmıştır⁴. Antakya'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması sonrasında oluşturulan tapu kayıt defteri, işgal döneminde Fransızlar tarafından oluşturulan bu belgeleri baz alarak 27.11.1929 tarihli Hurşit Oğlu İzzet adına Hamam ve Ahır olarak tapu kayıt belgesi oluşturulmuştur, daha sonra hamam 22.12.1945 yılında Ahmet oğlu Abdullah Özvara satılmıştır (Antakya Tapu Kayıt Sicil Defteri, 2023).

³ Antakya Tapu Dairesi Arşivi 150-151-152-153 numaralı Sened-i Hakani /01.01.2023.

⁴ Antakya Tapu Dairesi Arşivi /01.01.2023.

2.3.Yapının Günümüzdeki Plan Özellikleri

Tipoloji: Beyseri Hamamı tek fonksiyonlu, müstakil ve asimetrik, tipolojik olarak; sıcaklığı iki eyvanlı olarak ele alınmıştır (Çizim 2). Küçük ölçekli, dikdörtgen planlı hamam, soyunmalık, ılıkık, sıcaklık, külhan, su deposu ve sarnıç olarak tüm birimleri ile değerlendirilmiştir.

Çizim 1. Beyseri Hamamı 1929 Tarihli Fransız İşgal Dönemi Kadastral Durumu

Kaynak: (Antakya T.K.)

Çizim 2. Beyseri Hamamı Deprem Sonrası Rölöve Çizimi

Kaynak: (Boyut G. Restorasyon, Şule AKGÜL, 2023)

Beyseri Hamamı, 6 Şubat 2023 depremi öncesinde etrafı bir kısmı yakın dönemde yapılan yapılarla çevrelendiği için

yapının caddeden görünürlüğü tamamen ortadan kaldırılmış vaziyette idi (Görsel 2-3). 1929 tarihli Fransız dönemi kadastral duruma baktığımızda hamamın girişinin sağlandığı mekânın önünde ve hamamın sarnıç bölümüne doğru uzanan ve içinde bir kuyunun da olduğu iki avlu uygulamasına yer verilmiştir (Çizim 1). Deprem öncesinde hamamın avlu mekânları dükkan ve evler tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Beyseri Hamamı'nın deprem sonrası mimari ve plan özelliklerini ortaya çıkarmak için yerinde yapılan rölövelere göre, hamamın kuzeydoğu köşesinde deprem sonrasında yıkılmış olan ve depremden önce var olan 0.92 m genişliğinde 0.74 m duvar kalınlığında bir derinliğe sahip olan düz lentolu ahşap bir kapıdan hamam ön hol bölümüne geçiş sağlanmaktadır (Görsel 4). Hamam, hamamın giriş kapısının açıldığı kurtuluş caddesine göre kot seviyesi olarak alçakta yer almaktadır. Hamamın soyunmalık bölümüne açılan 1.75x4.60 m ölçülere sahip üzeri tonozla kapatılmış olan hamam önü hol bölümüne 1.46 m eninde 0.56 m derinliğinde taştan yapılmış tek basamaklı merdivenle inilmektedir. Bu mekânın güney köşesinde 1.11 m eninde 0.49 m derinliğinde yarım kemer formu şeklinde düzenlenmiş olan niş yer almaktadır (Görsel 5).

**Görsel 2. Beyseri H. Deprem
Öncesi Kurtuluş Cad.
Görünümü**

**Görsel 3. Beyseri H. Deprem
Sonrası Görünümü**

Kaynak: (Google Maps, 2023)

(Boyut G. Restorasyon, 2023)

**Görsel 4. Beyseri Hamamı
Giriş Bölümü**

**Görsel 5. Beyseri H. Deprem
Sonrası Soyunmalık Bölümü
Ön Kısım**

Kaynak: (Hatay Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2015)

Hamam önü hol bölümünün batısında, hamamın soyunmalığına açılan zemin kotundan 1.80 m yüksekliğine ve 2.88 m enine sahip, düzgün kesme taşlarla yapılmış basık kemerli, soyunmalık geçiş kemeri bulunmaktadır.

Hamamın **soyunmalık (camekân) bölümü** 5.60x10.65 m ölçülerinde olup üzeri köşelerde tromplar üzerine oturan depremde büyük zarar gören fenerli bir kubbeyle kapatılmıştır. Soyunmalık bölümünü güney, batı ve kuzeyden “U” şeklinde çevreleyen, zeminden yaklaşık 0.63 m yüksekliğinde 0.85 m derinliğinde soyunma ve dinlenme amaçlı yapılmış sekilerle çevrelenmiştir (Görsel 6). Sekilerin altlarında yaklaşık 0.25 m derinliğinde 0.40 m eninde toplamda 12 adet, çoğunluğu kaş kemerli nalınlık/takunya nişleri yer alır. Soyunmalık bölümünün ortasında ise oval şekilde yapılmış olan ve depremde zarar gören fiskiyeli küçük havuz bulunmaktadır. Soyunmalık mekânının aydınlatması kubbe yer alan, fanuslara göre büyük tutulmuş açıklık ve soğukluğun batı duvarının üst kotunda açılan kare pencere ile sağlanmaktadır. Soyunmalığın doğu köşesinde, soyunmalığa geçişi sağlayan kemer başlangıç taşının hemen üzerinde 1.34 m eninde 0.65 m derinliğinde bir niş yer almaktadır. Ayrıca soyunmalığın doğu cephesinde yer alan

eyvanın kemer kilit taşında süsleme ögesi olarak kabartma tekniğinde daire içinde bir çiçek motifine yer verilmiştir (Görsel 7). Soyunmalık mekânının güney cephesinin ortasında 0.79 m eninde 0.87 m duvar derinliğinde, üzeri basık kemerli ılıkliğa geçiş kapısı yer almakta olup kapının üst hizası depremde hasar görmüştür.

**Görsel 6. Beyseri Hamamı
Soyunmalık Bölümü Batı
Görünümü**

**Görsel 7. B. Hamamı
Soyunmalık Bölümü Doğu
Görünümü**

Ilıklık bölümü 3.55x10.66 m ebatlarında olup üzeri köşelerde tromp geçiş elemanlarına, doğu ve batıda eyvan kemerine, kuzey-güney aksında sıcaklık ve soyunmalık kemerlerine oturan çok sayıda fanusların da yer aldığı bir kubbeye kapatılmıştır. Ilıklık bölümüne geçiş günümüzde depremde büyük hasar almış olup, orijinalde 0.79 m genişliğinde 0.87 m duvar derinliğinde basık kemerli bir giriş kapısına sahiptir. Ilıklık mekânına geçişi sağlayan kapının hemen sağında ılıklik zemininden yaklaşık 0.59 m yüksekliğinde 1.95 m eninde 0.48 m derinliğinde bir seki ve onunda üzerinde hamamdan çıkarken ıslak peştamal koyma taşı yer almaktadır (Görsel 8). Ilıklık bölümünün batısında batı duvarına bitişik ortalama 0.99x1.68 m ölçülerine sahip ve zeminden yüksekliği 2 m olan ayrıca içlerinde birer adet

kurnaların yer aldığı iki adet temizlenme mekânları (traşlık) yer alır (Görsel 9). Ilıklığın güneybatı köşesinde dar bir dehlizden geçilerek ulaşılan üzeri tonozla kapatılmış 1.53x4.25 m ölçülerinde uzunlamasına helâ mekânı yer alır (Görsel 10). Tonozların üzerine de dört adet havalandırma künkleri yerleştirilmiştir. Günümüzde bu mekân ortadan ikiye bölünerek ön kısmı helâ olarak düzenlenirken arka kısmı büyük bir boşluk olarak bırakılmıştır.

Görsel 8. Beyseri H. Ilıklık K. Cephesi ve Muhdes Ilıklıkta Yer Alan Peştemal Koyma Taşı

Görsel 9. Beyseri H. Ilıklık Batı Cephesi Traşlık ve Duş Bölümleri

Görsel 10. Beyseri Hamamı Helâ Bölümü

Görsel 11. Beyseri Hamamı Helâ Altı Pis Su Gideri

Hamamın tüm atık su giderleri bu helânın alt kısmından geçen 0.70 m genişliğinde 1 m yüksekliğinde dönemin şartlarına göre düzenlenmiş taş duvar örgü tekniğinde yapılmış kanalizasyon sistemiyle atılmaktadır (Görsel 11). Hamamın atık su giderinin tam helâların altından geçirilerek kanalda sürekli bir su hareketliliği sağlanmış ve böylece helâlardan gelecek yoğun pis kokunun hamamın içine yayılması da önlenmiştir. Hamamın ılıklik mekânına sonradan sıcaklığın giriş eyvanı, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerindeki halvet hücreleri eklenilerek ılıklik bölümünün güney cephesi ılıklik mekânının içine doğru yaklaşık 2.48 m işgal edilmiştir. Sıcaklığın ılıklik bölümünün içine doğru taşan bölümlerinde bims briket malzeme kullanılmış olması ayrıca halvet hücrelerinin künk aralarında demir çubukların çimentolarla bağlanmış olmasından hareketle bu bölümler yakın bir tarihte yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Aynı zamanda bu bölümler ılıklik mekânını örten tek kubbenin altında olup hamamın orijinal görüntüsünü de bozmaktadır (Görsel 12). Ilıklığın doğu cephesinde eyvan içerisinde yerden yüksekliği 0.70 m olan ve 0.95 m derinliğinde “U” şeklinde düzenlenmiş üzeri karo kaplı olan sekiler yer almaktadır. Bu sekilerin üzerini örten eyvan tonozunun ortasına açılmış olan künklerden yapılmış havalandırma deliklerine yer verilmiştir.

Görsel 12. Beyseri Hamamı Ilıklık Bölümü

Sıcaklık mekânının orijinal giriş kapısı sıcaklık bölümünde yapılan değişikliklerden dolayı günümüze ulaşamamıştır. Günümüzdeki giriş kapısı 0.65 m eninde 0.56 m duvar derinliğinde sıcaklık eyvanına açılan 1.80 m yüksekliğinde bir kapıya sahiptir. Sıcaklık bölümü orijinalinde iki eyvanlı olarak yapılmış olup sonradan ılıkılık bölümüne doğru yapılan genişlemeyle üç eyvanlı olarak düzenlenmiştir. Sıcaklık bölümünün üzeri ortada kubbeyle örtülürken eyvanların üzeri tonozla kapatılmıştır. Sıcaklığın kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde hamamın orijinal yapımında olmayan muhdes (sonradan yakın tarihlerde eklenen) farklı ebatlarda düzenlenmiş olan köşe halvet hücreleri yer almaktadır. Bunlardan kuzeydoğu halvet hücresi 1.88x2.45 m ölçülerinde olup üzeri betonarme tonozla kapatılmıştır. Halvet hücresinde bir adette kurna yer alır. Kuzeybatı halvet hücresi ise 2.00x 2.03 m ölçülerinde olup iki kurnalı ve üzeri betonarme tonozla kapatılmıştır. Buradaki halvet hücresinin üst örtüsünde pişmiş topraktan ışık/(fil) gözlerine yer verilmiştir. Sıcaklığın batı eyvanı zeminden yaklaşık 2 m yüksekliğinde bir duvarla ortadan ikiye bölünerek içlerinde birer kurnaların yer aldığı farklı ebatlarda yıkanma alanları oluşturulmuştur (Görsel 13). Sıcaklık bölümünün doğu eyvanında yine batı eyvanında olduğu gibi zeminden yaklaşık 2 m yüksekliğinde farklı ebatlarda düzenlenmiş ve yine birer su kurnalarının yer aldığı yıkanma bölümleri yer almaktadır (Görsel 14).

**Görsel 13. Beyseri Hamamı
Sıcaklık Bölümü Batı Eyvanı
ve içindeki Muhdes Ekler**

**Görsel 14. Beyseri Hamamı
Sıcaklık Bölümü Doğu Eyvanı
ve içindeki Muhdes Ekler**

Sıcaklık bölümünün güney duvarının ortasında sıcaklık zemininden yaklaşık 1.55 m yüksekliğinde 0.66 m genişliğinde 0.95 m duvar derinliğinde ve 0.70 m yüksekliğinde bir pencere açıklığı yer alır. Bu açıklık hamamın külhan bölümüne ait sıcak su havuzuna açılmaktadır. Sıcaklık bölümünde orijinalinde olmayan ve yapıya sonradan eklenen giriş eyvanı olarak düzenlenilen bölümünde, zeminden tam külhan bölümünün bacasının geçtiği hizada yerden yüksekliği 0.60 m olan ve yaklaşık 2.12 x3.01 m ölçülerine sahip dinlenme ve kese yapma amaçlı göbek taşının yerine geçen karo döşemeli yükselti (seki) yer almaktadır (Görsel 15).

Mert Rifaioğlu makalesinde sıcaklık bölümünün iki bölümden oluşabileceğini günümüzde ılıkılık olarak kullanılan bölümün sıcaklık, soyunmalık/soğukluk olan bölümünde ılıkılık olabileceği fikrini öne sürmüştür (Rifaioğlu, 2018, s. 555). Ancak bu tezin doğru olabilmesi için hamamın alt sistemi olan pis su gideri ve cehennemliğin de bu fikri desteklemesi gerekir. Hamamda deprem sonra belirli bölümlerde oluşan yıkılma ve çökmeler hamamın alt yapısını görmemizi sağladı. Hamamın pis su giderinin bugün hela olarak kullanılan bölümün altından

geçerek Asi Nehri'ne doğru aktığı görülmektedir (Görsel 11). Hamamlarda pis su gideri genellikle hamamın helâ bölümlerinin altına denk getirilir ve böylece hamam içerisinde helâlardan dolayı oluşacak kötü koku önlenmiş olur. Hamamın günümüzde soyunmalık/soğukluk olarak kullanılan bölümü eğer ılıkılık olarak kullanılmış olsa günümüzdeki pis su giderine göre eğim açısından geride kalacak ve ılıklığın pis su gideri mevcut su giderine bağlanamayacaktır. Ayrıca hamamda günümüzde ılıkılık bölümü olarak kullanılan bölüm sıcaklık olarak kullanılmış olacak olursa bu seferde mevcut helâ bölümü sıcaklık içerisinde kalacak, hamamlarda helâlara sıcaklık içerisinden geçilen bir örneğe rastlanılmamış olmaması da bunu mümkün kılmamaktadır. Hamamın soyunmalık/soğukluk bölümü eğer ılıkılık olarak kullanılmış olsa hamam alt ısıtma sistemi olan cehennemliğin günümüzdeki soyunmalık bölümüne kadar devam etmesi gerekirdi. Cehennemliğin günümüzde ılıkılık olarak kullanılan mekânın kuzey duvarında sonlandığı, soyunmalık/soğukluk bölümüne doğru devam etmediği, deprem sonrası zemin çökmesi ile ortaya çıkan açıklıktan anlaşılmaktadır.

Beyseri Hamamı'nın **külhan bölümü** hamamın sıcaklık bölümünün arka kısmında yer almaktadır. Külhan bölümünün girişi Kırk Asırlık Türk Yurdu Sokağı'ndan sağlanmaktadır. Hamamın sıcaklık bölümünün hemen ardında sıcaklık bölümüne bir pencereyle açılan sıcak su deposu, onun ardında oval olarak yapılmış sıcak su kazanı ve altında ocaklık bölümü yer alır. Sıcak su kazanı ve ocağı hamamın külhan bölümü içerisinde yer almaktadır.

Görsel 15. Beyseri Hamamı Sıcaklık Bölümü Seki

Külhan mekânı 4.30x5.51 m ölçülerinde düzenlenmiş olup üzeri çapraz tonozla kapatılmıştır (Görsel 16-17). Üst örtü ortasında taş malzemeden yapılmış oval hava deliği yer almaktadır. Külhan mekânının içinde oval şekilde taşan sıcak su kazanı ve haznesi yer alır. Külhan bölümünün güneybatı köşesinden zemin kotundan yaklaşık 2 m aşağısına sahanlıkla birlikte yedi adet yaklaşık 1 m eninde taş merdiven basamaklarıyla inilmektedir (Görsel 18). Zemin alt kotunda oval bakır sıcak su kazanının ocağı yer alır (Görsel 19). Bu bölüm kot olarak hamam sıcak su deposundan aşağıda yer almakta olup bu bölüme 2.83 m eninde 2.14 m yüksekliğinde ve 2.26 m derinliğinde üzeri tonozla kapatılmış uzun bir koridorla ulaşılmaktadır. Ocaklık bölümünde su kazanını ısıtmak için yakılan ateşin dumanı, hamamın sıcaklık ve ılıklik bölümünün ortasından geçen 0.77 m derinliğinde 0.68 m yüksekliğinde cehennemliğe ve oradan da ılıklik giriş kapısının hemen yanında duvar içinde yer alan tüteklik vasıtasıyla dışarıya ulaşmaktadır. Ocak bölümünde açılan dar bir kanal ve hamamın altından geçen cehennemlik vasıtasıyla hamamın alttan ısınmasını sağlanmıştır. Ayrıca külhandaki ocaklıktan gelen dumanın dışarı

atılması için ılıkılık bölümünün duvar içine açılan tüteklikle de hamamın ısınmasına katkıda bulunulmuştur.

Hamamın ihtiyaç duyulan soğuk su temini hamamın külhan bölümünün güneyinde yer alan toprak zeminden aşağı doğru yaklaşık 7-8 m derinliğinde 1.24x3.40 m ölçülerinde bir sarnıçtan sağlanmaktadır. Sarnıç oldukça derin ve geniş yapılmış olup sarnıcın suyu; günümüzde 2395 nolu parsel tarafından işgal edilen, orijinalde hamama ait olan avludaki kuyudan, derin yapılan sarnıç zemininden gelen kaynak suyundan ve de Antakya’da yaygın olan mahalle su kanalları vasıtasıyla gelen kaynak ve yağmur sularından sağlanmıştır.

**Görsel 16. Beyseri Hamamı
Külhan Bölümü Genel
Görünüm**

**Görsel 17. Beyseri Hamamı
Külhan Bölümü Üst Örtüsü**

Görsel 18. B. Hamamı Külhan Bölümü Detay Görüntü

Görsel 19. Beyseri Hamamı Külhan Bölümü Su Kazanının Yeri

2.4.Yapım Malzemesi

Yığma sistemde yapılmış olan Beyseri Hamamı'nın beden duvarlarında yer yer düzgün kesme taş, kaba yonu taşı ve moloz taş kullanılmıştır (Görsel 20). Hamamın beden duvarları içerdeki ısı sistemini muhafaza etme amaçlı olarak oldukça kalın tutulmuş olup duvarların ön ve arka yüzünde kaba yonu taş ve düzgün kesme taş kullanılırken duvar aralarında moloz taş kırıntıları, helik(küçük taş parçası), toprak ve kireçten yapılan çamur harçlar kullanıldığı görülmektedir. Tonoz ve kubbeler pişmiş tuğlalar ve bağlayıcı olarak harç ile örülmüştür (Görsel 21). Günümüzde hamamın kubbeleri dıştan sonradan çimento şap ile kaplanmıştır. Hamamın külhan bölümünün üst örtüsünün çapraz tonozu derzli kaba yonu ve yer yer moloz taş ile örtülmüştür. Hamamın ısıtma su sistemlerinde topraktan pişmiş künkler ile sıcaklık- ılık ve su deposu bölümlerinde ısı kaybını önleme amaçlı fırın tuğlaları kullanılmıştır. Duvarlarda yükleri dağıtmak için ahşap hatıllara yer verilmiştir. Beyseri Hamamı'nın duvar yüzeyleri dışta sıvasız, içte kubbelerin iç yüzeyleriyle tonozlar kireç ve horasan sıvalı olup sıva üzeri boyalıdır. Hamamdaki soyunmalık, ılık ve sıcaklıkta üst

örtüde kare plandan dairesel kubbe eteğine geçiş elemanı olarak tromplar kullanılmıştır. Hamam bölümlerinin zemininde farklı dönemlerde yapılan eklemelerden dolayı bir bütünlük bulunmamaktadır. Hamamın soyunmalık zeminlerinde taş ve sonradan kare dökme karo kaplamalara yer verilmiştir. Ayrıca hamamın soğukluk zemininin belirli yerlerinde XX. yüzyıl Antakya sivil mimari örneklerinde çok sık rastlanan mozaik desenli küçük karolara yer verilmiştir (Görsel 22). Bu döşemelerin muhtemelen yapının onarımının 1935 tarihinde yapıldığına dair kitabenin olmasından ve bu dönemki sivil mimari örneklerinde de sık sık rastlanılmasından hareketle bu tarihlerde yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

**Görsel 20.Beyseri Hamamı
Duvar Detay**

**Görsel 21.Beyseri Hamamı
Soyunmalık Tono ve Kubbe
Görünüm Detayı**

Görsel 22. Beyseri Hamamı Soyunmalık Zemin Döşemesi

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk-İslam sanatında hamamlar vakıflara gelir sağlamak amacı ile mahallelerde çarşı hamamları olarak inşa ettirilmiştir (Eyice, 1995, s. 402-430; Önge, 1995, s. 9-13). Vakıf gelir kalemleri içerisinde önemli bir yere sahip olmaları sebebiyle vakıflar tarafından ibadethaneler dışında yapılması gereken ikinci öncelikli mimari öge olarak su yapıları, hamamlar ve imaretler tercih edilmiştir. Anadolu coğrafyasında tarihsel, kültürel, coğrafi ve iklimsel olarak önemli bir noktada konumlanan Antakya, M.1268 yılında bir Türk –İslam devleti olan Memlûkler tarafından fethedilmiş ve fetih sonrasında hemen İslâm mimarisinin özelliklerini yansıtacak şekilde şehir yeniden imar edilmiştir. Şehrin imar faaliyetleri oluşturulurken camii, medrese, hamam, han ve çarşılar etrafında şekillendiği görülmektedir. Memlûkler sonrasında şehre hâkim olan Osmanlı’da, şehrin Memlûkler zamanında var olan mimari kimliğine uygun yeni yapılarla Antakya’nın mimari silüetlerinin oluşmasına ve şehrin büyüüp kalkınmasına büyük katkıda bulunmuşlardır.

Beyseri Hamamı Ulu Cami Mahallesi, Kurtuluş Caddesi, güncel 2476 nolu parselde yer almaktadır. Hamam tarihi doku içerisinde yine Memlükler tarafından inşa edilen yapılar topluluğu arasında yer almakta ve birbirlerine yürüme mesafesindedir. Deprem öncesi hamamın etrafı bazısı tescilli bazısı tescilsiz olan yapılar topluluğu ile çevrelenmiş ve yapının ihtişamı ile görünürlüğü ortadan kaldırılmıştır (Görsel 2). Yapıya zarar veren bu yapıların bir kısmı 6 Şubat 2023 tarihinde Antakya’da meydana gelen deprem sonrasında ya yıkılmış ya da ağır hasar almıştır.

Beyseri Hamamı’nın üzerinde günümüzde herhangi bir kitabe yoktur. Ancak Adana Koruma Kurulu tarafından oluşturulan tescil fişindeki fotoğraflarda hamamın soğukluk bölümü önüne XX. yüzyılda eklenen yapının giriş kapısı üzerinde, kemer kilit taşında üç satırlık ve üstünde palmiye ağacı kabartması olan M.1935 tarihli onarım kitabesi yer almaktadır, kitabenin olduğu bölüm depremde büyük zarar görmüş ve kitabeye ulaşılammıştır. Hamamda ismi geçen Beyseri, 19 Mayıs 1268 yılında Memlükler zamanında Antakya’nın fethine katılmış ve fetih sonrası Antakya’nın ilk valisi olarak atanmıştır (Çelik, 2021, s. 102). Beyseri Hamamı’nı şehrin valisi olarak atanan Emir Bedreddin el-Beyserî tarafından yaptırıldığı ve Beyseri ismini de oradan aldığı kuvvetle muhtemeldir (Gökhan, 2013, s. 170).

İnsanların yıkanma ihtiyacını karşılayan hamamlar genelde konut bölgesinde ya da camiye yakın bir konumda bulunur. Hamamı yaptıran hayır sahibi insanların bu yapılardan yarar sağlamasının yanı sıra yaptırmış oldukları, ya da daha önce yapılmış olan cami, medrese, imaret vb. gibi yapılara akar sağlamak için yaptırırdı (Şehitoğlu, 2020, s. 6). Beyseri Hamamı’nı yaptırdığı düşünülen Emir Bedreddin el-Beyserînin bu yapının gelirleriyle hangi yapılara akar sağladığı bilinmemektedir. Ancak tarafımızdan yapılan araştırmalar

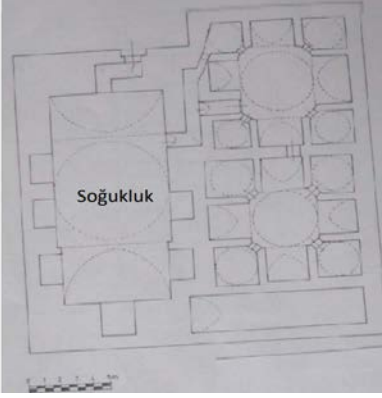
neticesinde Memlûkler döneminde inşa edilen eserleri incelediğimizde günümüze kadar ulaşmayan Emir Bedreddin el-Beyserî tarafından yaptırıldığı düşünülen El-Beyserî Mescidi yer almaktadır (Çelik, 2021, s. 216). Emir Bedreddin el-Beyserînin valiliği süresince Antakya’da birçok imar faaliyetlerinde bulunduğunu bunlardan birinin de El-Beyserî Mescidi olduğu düşünülmektedir. Beyseri Hamamı’nın gelirini de kendi adına yaptırmış olduğu El-Beyserî Mescidi’ne akar olarak bağışlamış olması muhtemeldir. Mescidin tam yeri bilinmemekle birlikte Antakya’daki Memlûklü Hamamları incelendiğinde biri dar diğeri geniş avlu düzenlemesiyle Antakya Hamamları içerisinde tek uygulamadır. Kuyunun da içinde yer aldığı ikinci avluya bakan herhangi bir noktada mescidin de yaptırılmış olması ihtimal dâhilindedir.

Beyseri Hamamı’yla ilgili en eski bilgi ve belgeye Mehmet Çelik tarafından yazılan “Memlûkler Döneminde Antakya” adlı eserde Memlûkler döneminde varlığı tespit edilen hamamlar arasında Beyseri Hamamı’ndan da bahsetmekte, ayrıca M.1358 de hamamın faaliyette olduğunu ifade etmektedir (Çelik, 2021, s. 222). Bu ifadesini de arşivinde bulunan Sultan Hasan bin Muhammed bin Kalavun’a ait vakfiye örneğine dayandırmaktadır.

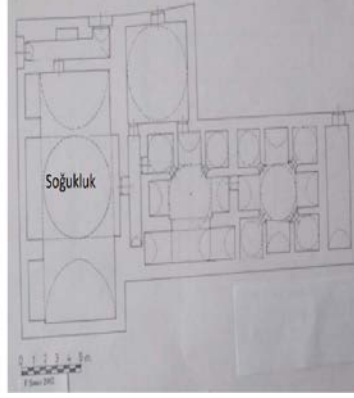
Beyseri Hamamı’nın plan olarak sıcaklık bölümünün küçük ve iki eyvanlı tutulması bakımından Antakya’da devrinin ve sonraki dönemlerin hamamlarından ayrılmaktadır. Hamamın sıcaklık bölümünün küçük tutulmasının sebebi de hamamın Asi Nehri’nden su temin eden hamamlara göre suyun getirilmesi bakımından uzak olması ve su ihtiyacını çeşitli kaynaklardan toplanan sarnıçtan sağlamanın verdiği zorluklardan kaynaklı olması muhtemeldir. Hamam’da ki su sıkıntısı hamamın mimarisine ve diğer hamamlara göre müşteri ağırlama kapasitesinin azlığına sebebiyet vermiş bu da yapının sahip olduğu vakıf gelir kaynaklarının olumsuz yönde etkilemesine ve

hamamın sürekli satılmak suretiyle el değiştirmesine neden olmuştur. Hamamın soyunmalık bölümünde iki eyvanın yer alması bakımından da Cundi ve Meydan Hamamları ile benzerlik göstermektedir (Çizim 3-4).

Çizim 3: Meydan Hamamı Planı

Çizim 4. Cundi Hamamı Planı

Kaynak: (Şancı, 2006, s. 344) (Şancı, 2006, s. 336)

Beyseri Hamamı'nın eski fotoğraflarda yer alan görüntüsünde Kurtuluş Caddesi'yle hamamın hamamönü hol bölümü olarak bahsedilen nokta arasında 1929 Fransız işgal Dönemi Kadastral Parsel planına baktığımızda avlulu bir bahçenin olduğunu görülmektedir (Çizim 1). Deprem sonrası hamamın önündeki yıkılan bu binanın temelini hamamla da bir bağlantısının olmaması ve temelini devam etmemesi de bu bilgimizi desteklemektedir.

Beyseri Hamamı'nın soyunmalık, ılıklik, sıcaklık bölümlerinde kubbeye geçişte tromplara yer verilmiş olup bu yönüyle Memlüklü eseri olan Saka Hamamı'yla benzerlik göstermektedir.

Hamamın soyunmalık sekilerinin altlarında yaklaşık 0.25 m derinliğinde 0.40 m eninde toplamda 12 adet, çoğunluğu kaş kemerli nalınlık/takunya nişleri yer alır. Kaş kemerli

nalınlık/takunya nişleri uygulaması bakımından Antakya Meydan Hamam'la, Saka Hamamı ve Yeni Hamamla benzerlik göstermektedir. Ayrıca hamamın soğukluk zemininin belirli yerlerinde XX. yüzyıl Antakya sivil mimari örneklerinde çok sık rastladığımız mozaik desenli küçük karolara yer verilmiştir. Zeminde yer alan mozaik desenli küçük karolar bakımından Cundi Hamamı ve Kurtuluş Caddesi'nde yer alan XX. yüzyıl eseri olan Mustafa Kırk Evi'yle benzerlik göstermektedir.

Hamamların mimari ve fiziki özelliklerinin belirlenmesinde önemli etkenlerden birisi de hiç şüphesiz suyun temini ve hamamın su sistemleri oluşturmaktır. Hamamların su ihtiyaçları coğrafyalara göre değişmekte olup nehirler, ırmaklar, bentler ve kuyular olmak üzere farklı şekillerde karşılanmıştır. Suyun devamlılığının sağlanabildiği hamamlarda hem dört mevsim hizmet verebilmiş hem de ebatsal bakımdan büyük yapılmışlardır (Şüheda, 2022, s. 40). Beyseri Hamamı'nın suyu avluda yer alan sarnıç ve kuyudan sağlamıştır. Antakya'da yapılan Cundi Hamamı, Meydan Hamamı ve Saka Hamamı'na göre Asi Nehri'nden su temini konusunda uzak olması nedeniyle sıcaklık bölümü küçük tutulmuş ve bundan dolayı da hamam az sayıda insana hizmet etmiş olmalıdır.

Hamamın ılıklik bölümünün kuzey duvarında, zeminden yüksek bir seki üzerinde Anadolu ve Türk-İslam hamamlarında rastlamadığımız kesme taştan yontularak yapılmış ve çocuk mezarlarındaki sanduka benzeri bir uygulamaya yer verilmiştir. Fuat Şancı eserinde Memlükler dönemine ait olan ancak tam yapım tarihi bilinmeyen Saka Hamamı'nda eyvanın türbeye dönüştürüldüğü ve yine sonraki dönemlerde yapılan H.1087/M.1676 yılına tarihlendirilen Yeni Hamam'da da nişin içi yeşile boyanmak suretiyle niş içinde mum yakıldığını böylece hamamlara dini veçhe kazandırılmaya çalışıldığından bahsetmektedir. Beyseri Hamamı'nın ılıklik bölümünde yer alan

peştamal koyma taşıyla ilgili birkaç çıkarımda bulunmak mümkündür;

Fuat Şancı'nın eserinde hamamın ılıklik bölümünde yer alan bu taş sanduka olarak görmekte ve burayı bir mezar yapısı olarak adlandırmaktadır. Yazarın bahsettiği gibi eğer burada bir mezar varsa neden bu mezar ılıkliğin cehennemlik çıkışı ile tüteliğin dibine gömülmüştür? Eğer hamama bu mezar ve sandukası sonradan konulduysa ılıklik bölümünde, soğuklukta ve hamamın avlusunda birçok yer alternatifli varken neden hamamın en değersiz yeri olan helâ ve tüteliğe yakın yer tercih edilmiştir? Hamam temelleri açılırken burada bir kişinin medfun olduğunun fark edildiğini varsayarsak bundan dolayı onun mezarını belirtmek için bu sanduka konulduysa o zamanda aklımıza şu sorular geliyor:

- Şehir Memlüklü Sultanı Baybars tarafından kılıç zoruyla alındığı için yağmalanıp yakıldığına daha sonra da şehrin hemen imar edilmesi emrini verdiğini kaynaklardan biliyoruz. Şehir yeniden imar edildiyse ve burada da bir mezar yapısı ortaya çıktıysa ve de şehirde bir sürü alan varken mezar için hamam yeri neden değıştirilmemiştir?
- Hamam'ın Memlüklerin ilk Antakya Valisi Emir Bedreddin el-Beyserî zamanında M.1268 de yaptırıldığını, ismini de buradan aldığını ve bu mezar yapısının da temel açma sırasında karşılaıldığını kabul edersek, yapının mimari planını değıştirmeyecek kadar değeri olan ve Antakya'nın fethi öncesinde vefat eden kime aitti?
- Türk-İslam geleneğinde mezar, türbe ve yatırın değeri oldukça fazladır. Eğer dini bir kisve verilmek için bu mezar yapıldıysa içi boş ya da dolu olsun fark etmez neden hamamın soğukluk bölümü dururken ılıklik bölümü tercih edilsin. Çünkü hamamın ılıklik

bölümünde insan peştamallı ve yarı çıplak vaziyette olacağı için burada yatanlara dua ederken onların ruhaniyetleri önünde saygısızlık olarak görülebilir Bu şekilde bir mezar ziyareti ya da mezar önünde dini ritüel, mezarda yatanları değerli kılmaz, bilakis insan ve toplum nezdinde değersizleştirebilir.

Bize göre yapıları kendi özelinde değerlendirmek daha doğrudur. Beyseri Hamamı ılıklik bölümünde yer alan taş, sanduka gibi biçimlendirildiği için hamama gelenler tarafından burada bir yatır olduğu sanılarak dilden dile dolaştırılmış ve insanların buraya yönelmesi sağlanmıştır. Bu yönelişle, hamam günlük gelirleri artırılmış ve hamam işletmecileri tarafından da üzerlerine yeşil bir örtü örtülerek zamanla toplumda bu kanının oturması sağlanmıştır. Beyseri Hamamı'nda yer alan taşın seki üzerinde oturduğu zeminine baktığımızda mozaik çimentolu bir zemin oluşturulduğunu görüyoruz. Buradan hareketle bu taşın XX. yüzyıl da hamamda yapılan onarımlar sırasında işlevsel bir amaç için konulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Sandukaya benzer bu taşın ilk yapılma amacı soğukluğa geçmeden, ılıkliktan çıkarken insanların peştamallarını değiştirmesi zorunluluğunun olması ve insanların üzerlerinden çıkardıkları ıslak pis peştamalları bu taşın üstüne sermek suretiyle peştamal sularının sızmasının sağlandığı, böylece uzun süre ıslak olarak ılıklikta bekleyen peştamalların oluşturduğu kötü kokunun giderildiği ayrıca hamam temizlikçileri tarafından peştamallar yıkamaya götürülürken ağırlıkları bu yöntemle azaltıldığı düşünülmektedir.

6 Şubat 2023'te merkez üssü Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi ve 20 Şubat 2023'te merkez üssü Hatay'ın Defne ilçesi olan iki büyük deprem ve bu depremler sonrası oluşan çok sayıda artçı sarsıntılar sonrasında şehrin tarihi ve kültürel belleğini yansıtan Antakya, depremlerin yıkıcı etkilerinin en çok yaşandığı alan durumuna gelmiştir. Depremler, insanlarda

sosyal ve psikolojik sorunların yanı sıra şehirlerin adeta hafızası ve aidiyetlik göstergesi olan tarihi yapıları kaybetmenin oluşturduğu büyük travmalara yol açar. Tarihi kültürel mirasımız olan yapıların neredeyse tamamı depremlerden etkilenmek suretiyle ya yıkılmış ya da ağır hasar almış durumdadır. Beyseri Hamamı da deprem sonrasında zarar gören yapılar arasındadır. Hamamın etrafını çevreleyen, görünürlüğünü etkileyen ve strüktürel bakımdan hamama zarar veren, orijinalde olmayan mekânların tamamen kaldırılması, sonradan eklenen yapılarında tıraşlanarak 1929 tarihli Fransız işgal dönemi kadastral planını dikkate alarak hamam sınırlarının ve görselliğinin ortaya çıkarılıp restorasyonunun gerçekleştirilmesini tarihi bir görev olarak görüyoruz (Görsel 2). Özellikle hamamla ilgili farklı kaynaklarda verilen tarihi bilgiler bu çalışma ile belgelere dayandırılarak temellendirilmiştir. Beyseri Hamamı Antakya’da yer alan diğer hamamlarla farklı veya benzer yanları ortaya konularak Türk hamam mimarisi içerisindeki yeri belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 01.03.2018 gün 9252 sayılı Kararı.
- Antakya Tapu Kayıt Sicil Defteri. Defter No.182.
- Bayraktar, H. (2021). *Vakfiye ve muhasebe defterleri ışığında Hatay vakıfları*. İksad Yayınevi.
- Çelik, M. (2021). *Memlükler dönemi Antakya (1268-1516)*. Kömen Yayınları.
- Eyice, S. (1995). Hamam. İçinde H. Çavuşoğlu & S. Mertoğlu (Eds.), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.15) (ss. 402-430). Diyanet Yayınları.
- Gökhan, İ. (2013). Memlûklar döneminde Hatay bölgesi ve Antakya şehrinin idari, iktisadi, sosyal ve kültürel durumu. A. Gündüz (Eds.), *Hatay Tarihi* (ss. 167-173). Anıt Matbaa.
- Gündüz, A. (2013). Kazanın merkezi Antakya şehri. A. Gündüz (Eds.), *Hatay Tarihi* (ss. 205-237). Anıt Matbaa.
- Kara, A. (2004). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Antakya (1800-1850)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Rifaioğlu, M. N. (2018). "Memlük dönemi hamam yapıları: Antakya Beyseri Hamamı özelinde yapısal-mekânsal-işlevsel çözümleme." *Megaron*, 13.(4), 545-558. <https://dx.doi.org/10.5505/megaron.2018.60134>
- Şancı, F. (2006). *Hatay ilinde Türk mimarisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şehitoğlu, E. (2020). *Bursa hamamlarının yapısal, çevresel, işlevsel sorunları ve çözüm önerileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.

EKLER

Ek 1. M.Y. ÇELİK Arşivi Kitâbu Vakfu's-Sultân En-Nasır Hasan B. Muhammed B. Kalavun 'Alâ Medreseti Bi'r-Rumeyle, Adh Esere Ait Vakfiye Örneği.

١٢ ومن الشمال / طريق سالكُ ومنه بابُ الاقمين ومن الغرب / طريق سالكُ وجميع
الحمام المعروف بدار البرتر حده / من القبلة بستان السويدي ومن الشرق بستان
مصطفى / ومن الشمال بستان البرتر ومن الغرب طريق سالكُ / [٣١٨] وفيه بابها
١٥ وجميع الحمام المعروف قديماً باليسرى حدها / من القبلة طريق سالكُ ومن الشرق
ملك بيد مراد ومن / الشمال ملك بيد محمد بن محسن ومن الغرب طريق سالكُ /
وجميع ابنه الحانوت المعروف بقراسنقر قديماً الوقف / علي الجامع حده من القبلة
١٨ حوانيت وقف الجامع / ومن الشرق سوق الطباخين المذكور اعلاه ومن الشمال /
سوق السمانين وقف^(١) الجامع المذكور ومن الغرب ساحه / اللبن وجميع ابنه
الخاني المعروف بمحمود بحضره سوق / السمانين حده من القبلة طريق سالكُ
٢١ ومن / الشرق وقف علي جامع القصير ومن الشمال حاكوره / خراب ومن الغرب

SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARI

yaz
yayınları

YAZ Yayınları

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar / AFYONKARAHİSAR

Tel : (0 531) 880 92 99

yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com